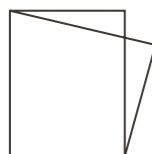


En klassiker genlæst

Immanuel Kant: Om pædagogik



Frank Juul Agerholm,
lektor, ph.d., Institut
for læreruddannelse,
Haderslev, UC Syd

En genlæsning af det klassiske skrift, der er kendt som Immanuel Kants *Om pædagogik*, kan på mange måder forekomme at være en underlig fisk i et moderne tidsskrift for professionsstudier. Der er utvivlsomt mange kuriøse detaljer i dette værk fra 1803, hvilke næppe er relevante for en professionsforsker, professionsud-danner eller professionel praktiker anno 2021. Det er værkets gennemgående tematik ikke desto mindre. I bund og grund er det nemlig myndighedens begreb og myndiggørelsens problematik, der afhandles. Det drejer sig med andre ord om autonomi, selvbestemmelse, kritisk og selvstændig tænkning og handling og opdragelsen hertil. Det er en central og relevant tematik, hvad angår pædagogik, de pædagogiske professioner og professioner i bredere forstand. Mangler pædagogikken og de

professionelle pædagogiske praktikere dette fokus, har pædagogikken mistet sin legitimitet i et demokratisk samfund. Mangler den professionelle pædagogiske praktiker – og den professionelle mere bredt betragtet – autonomi, selvbestemmelse, kritisk selvstændig tænkning og handling i sin gerning, er det tvivlsomt, om det overhovedet giver mening at kalde gerningen professionel.

I forhold til denne pointe vil jeg i genlæsningens afsluttende del komme med et lille kritisk pip i forhold til et par af vor samtids tendenser. Det forekommer mig nemlig, at myndighed er en pædagogisk såvel som professionel mangelvare i dag. Ja, man kan måske ligefrem tale om fremherskende tendenser til afpædagogisering af pædagogikken og afprofesionalisering af de professionelle. Det

Såvel forstanden som dømmekraften kan anvendes til både gode og dårlige formål. Derfor er **den "praktiske" opdragelse** – dvs. moraliseringen – af fornuften afgørende.



har ikke mindst – men ikke kun – at gøre med en uhørt politisk top-, over- og detailstyring. I den forbindelse er det vanskeligt ikke i forbifarten at nævne, at Kant anså fyrsterne for at være den ene af to væsentligste hindringer i forhold til at bane vejen for verdens bedre tilstand engang i fremtiden (Kant 1977, Band XII: 704). For god ordens skyld bør det måske nævnes, at Kant anså forældrene for den anden hindring (og de kan sikkert også være en udfordring for mange professionelle pædagogiske praktikere i dag).

Lad os dog, før vi kommer så langt, stifte nærmere bekendtskab med Immanuel Kant og det skrift, der i dag er kendt som *Om pædagogik*.

Lidt om Immanuel Kant og Om pædagogik

Immanuel Kant blev født i 1724 og døde i 1804. Han er ikke mindst kendt for sine tre kritikker af hhv. den rene fornuft, den praktiske fornuft og dømmekraften. Han fik dog aldrig skrevet en kritik af den pædagogiske fornuft eller et sammenhængende, systematisk pædagogisk værk. Han har imidlertid efterladt sig det mindre skrift kaldet *Om pædagogik*. Eller rettere, det har han efterladt sig formedelst sin elev og ven, Friedrich Theodor Rink. I 1803 sammenfattede, redigerede og udgav Rink nemlig Kants noter fra hans forelæsningsrækker om pædagogik. Forelæsningsrækkerne blev afholdt med jævne mellemrum fra vintersemesteret 1776/77 til 1786/87. De blev således afviklet i en periode, hvor Kant var særdeles produktiv og udviklede den

filosofi, der allerede i samtiden gav ham berømmelse langt ud over Königsberg. I 1803 var Kant en ældre og svækket herre. Med al sandsynlighed har han ikke haft overskud til at overse en kritisk og systematisk korrektur af det af Rink foranlediget værk. Det bør man have in mente, når man læser det. For selv om *Om pædagogik* i hovedtræk harmonerer med mange af Kants tanker, er det ikke alt fra Rinks redigering af forelæsningsnoterne, der flugter med Kants filosofi.

Oplysning og opdragelse til myndighed

Der er formodentlig langt flere, der har læst Kants korte og meget kendte artikel *Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?* end både hans tre kritikker og *Om pædagogik*. Artiklen er skrevet i 1783 og er således fra den periode, hvor Kant også forelæste om pædagogik. Den giver

os en god indgang til det, der både er ærinde og det grundlæggende pædagogiske problem i *Om pædagogik*. ”Oplysning”, skriver Kant i artiklen, ”er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er manglen på evne til at betjene sig af sin forstand uden en andens ledelse” (Kant 1977, Band XI: 481). Det er værd at hvile lidt ved Kants oplysningsbegreb. Det indbefatter nemlig, at oplyst er kun den, der ikke blot er dette i den mere gængse betydning af velinformeret, men netop også samtidigt frit og myndigt tør og evner at lede sig selv. ”Sapere aude! Hav mod til at betjene dig af *din egen* forstand! er altså oplysningens valgsprog” (Kant 1977, Band XI: 481). Sammenholdt med Kants øvrige filosofi og hans pædagogiske tanker kan vi til modet til at betjene sig af sin egen forstand også føje modet til at bruge sin egen dømmekraft og fornuft. Skulle man her ungefær et kvart årtusinde senere stille mig spørgsmålet, hvad er professionalitet, så ville jeg svare, at her er modet og evnerne til og mulighedsbetingelserne for at betjene sig af sin egen forstand, dømmekraft og fornuft fortsat hulens relevant og afgørende.

Nuvel, det er i bund og grund også oplysnings-/myndighedsproblematikken, der behandles i *Om pædagogik*. Her formuleres den som et af opdragelsens – og opdragerens – største problemer: ”Hvordan kultiverer jeg friheden ved tvangen?”, spørger Kant og fortsætter: ”Jeg skal vænne min elev til at tåle en tvang mod hans frihed og skal samtidig selv lede ham i at bruge sin frihed godt. Uden dette er alt rent mekanisk, og den, som gøres fri af opdragelsen, ved ikke at betjene sig af sin frihed” (Kant 1977, Band XII: 711).

Om pædagogik lader sig læse som en tankerække over denne myndiggørelsesproblematik. En tankerække, der er pædagogisk-professionelt relevant den dag i dag. Grundlæggende drejer det sig om, at myndlingen må myndiggøres, og i den proces må et myndigt menneske stå den endnu ikke myndige bi. Opdragerens sigte bør være myndlingens fremtidige myndighed (og det, der er til det bedste for verden). Skridtet ind i en oplyst myndighed og frihed kan dog vel at mærke kun tages af det enkelte menneske selv. Ellers er det selvsagt ikke frit og myndigt. Opdrageren kan gøde jorden for denne ”Revolution der Denkningsart”, som Kant kalder dette skridt ind i frihed i sit religionsfilosofiske hovedværk (Kant 1977, Band VIII: 698). Det er fortsat værd at ihukomme.

Fra ydre disciplin til selvdisciplin

Grundlæggende er der tale om en bevægelse fra ydre disciplin mod en fri og myndig form for selvdisciplin. Mere specifikt er der tale om et allerede fra den helt tidlige opdragelse bestandigt fokus på disciplinering, kultivering, civilisering og moralisering fra opdragerens side. I første omgang skal det her handle om disciplineringen, der formodentlig er det ord blandt de nævnte fire aspekter, der kan volde de moderne læser de største kvababbelser. Det kan bringe associationer til militær eksercits, hundetræning eller hestedressur. Bedre bliver det sikkert ikke, når ord som tugt og tvang nævnes i samme forbindelse. Det er vel ord, som de fleste professionelle i dag ikke gerne vil forstå deres praktiske gerninger som. I bund og grund er der dog ikke noget odiøst heri; det ligger netop i opdragelsens begreb, at der er tale om udøvelse af magt. Magtudøvelse

er således også en del af den professionelle pædagogiske praksis – ligesom den er det for andre professionelle, der på den ene eller anden måde arbejder med menneskets gode færd i verden (dvs. velfærd i ordets egentlige betydning). For Kant drejer denne magtudøvelse sig om at tvinge barnet til frihed og således udøve en myndiggørende form for magt. I den henseende er pædagogikkens erkendelsesinteresse lig den, som Jürgen Habermas lang tid efter Kant kaldte for emancipatorisk. Ligeledes er der tydelige spor tilbage til Kant i Adornos pædagogiske tankegods, hvor *opdragelse til myndighed* og *nicht mitmachen* er nøgleord.

”Opdragelsen må nødvendigvis være tvangsmæssig”, skriver Kant, ”men slaveagtig må den af den grund ikke være” (Kant 1977, Bind XII: 731). Kant har her den frie vilje, fornuften og moralloven i tankerne. En slavisk disciplin ville underminere udviklingen heraf: ”Alt ødelægges, hvis man vil grunde det på eksempler, trusler, straffe osv. Det ville da blot være disciplin. Man må se dertil, at eleven handler godt ud fra egne maksimer, ikke af vane, at han ikke blot gør det gode, men gør det, fordi det er godt” (Kant 1977, Band XII: 735). Af samme grund ligger Kants pædagogiske filosofi også milevidt fra fx behavioristisk adfærdsmodifikation.

Disciplineringen er så at sige et nødvendigt onde for Kant at se: ”Disciplin forhindrer, at mennesket gennem sine dyriske anlæg afviger fra den menneskelighed, der er dets bestemmelse” (Kant 1977, Band XII: 698). Menneskets naturlige anlæg for dyriskhed kan gøre det ufrit, hvis de ikke udvikles i rette retning.

Disciplin i den henseende er blot negativ; den skal forhindre, at man bliver slave af sine tilbøjeligheder og laster, udvikler råhed, ondskabsfuldhed m.v. På den vis er disciplineringen et afgørende aspekt i udviklingen af vores anlæg for henholdsvis menneskelighed og personlighed. Her må der dog også kultivering, civilisering og moralisering til.

Forstandens, dømmekraftens og fornuftens opdragelse, tænkning og interesser

Jeg mener, at de tanker om disciplinering, kultivering, civilisering og moralisering, vi finder i *Om pædagogik*, skalfattes i tæt forbindelse med Kants idéer om forstandens, dømmekraftens og fornuftens tænkning og interesser. I visse udlægninger af Kants pædagogiske filosofi er der en tendens til at opfatte disse fire aspekter som faser. Det, mener jeg, er en forkert udlægning. For det er netop Kants pointe, ”at ingen sidskraft må kultiveres enkeltvis” (Kant 1977, Band XII: 731). Her bør det bemærkes, at der gøres brug af flere anvendelser af ordet kultivering i *Om pædagogik*. Det anvendes dels som en specifik form for kultivering, der især har sigte på forstanden. Det anvendes dog også som en form for almendannelsesbegreb for den frie *kultivering* af alle sindskræfterne, hvor ordet dækker over såvel disciplinering, den specifikke kultivering, civilisering som moralisering. I forhold til denne inddeling er den specifikke kultivering at forstå som *skolastisk-mekanisk dannelse* i henseende til *dygtighed*; *civilisering som pragmatisk dannelse* i henseende til *kløgt*; og *moralisering* som *moralisk dannelse* i henseende til *sædelighed* (Kant 1977, Band XII: 712). Selvom *Om pædagogik*

ikke direkte påpeger sammenhængen, synes der med denne inddeling at være et analogt forhold til forstandens aktive selv-tænkning, dømmekraftens udvidede tænkning og fornuftens konsekvente tænkning (Kant 1977, Band X: 226 ff.). I tråd hermed finder man sidst i værket også en tredeling af sjælens interesser, nemlig interesse i os selv, i andre og i, hvad der er bedst for verden (Kant 1977, Band XII: 761).

Det myndige, dannede menneske er således ikke blot et kultiveret selvbestemmende, dygtigt og forstandigt menneske, der ud fra en interesse udelukkende i sig selv ikke lader sig lede af en anden. Det er også et civiliseret medbestemmende og pragmatisk menneske, der evner at bruge sin dømmekraft til at træffe kloge beslutninger og herunder også tilgodese ikke blot egne, men også andres interesser og selvbestemmelsesret. Såvel forstanden som dømmekraften kan dog anvendes til både gode og dårlige formål. Derfor er den ”praktiske” opdragelse – dvs. moraliseringen – af fornuften afgørende. I moraliteten ligger den egentlige frihed, men også den afgørende etiske forpligtelse på ens medmennesker – en helt særlig etisk solidaritet: agtelsen. Det er ikke ligegyldigt, hvad man qua sine evner til selv- og medbestemmelse bestemmer, og det er ikke ligegyldigt, hvilke idealer der ligger bag ens solidaritet. Derfor ”bør man sørge for moralisering. Mennesket skal ikke blot være dygtigt til alle mulige formål, men det skal have en sådan karakter, at det kun vælger sig gode formål. Gode formål er sådanne, som nødvendigvis billiges af alle, og som samtidig kan være enhver formål” (Kant 1977, Band XII: 707). Herunder viser sig

således også en interesse i, hvad der er bedst for verden og en samlet menneskeheds fremtidige gode færd.

Forestillingen om selvbestemmelse, medbestemmelse og solidaritet genfinder vi senere i Wolfgang Klafkis kritisk-konstruktive dannelses-teori. Triaden har sin pendant i den franske revolutions slagord om frihed, lighed og broderskab – en begivenhed, som optog Kant meget. I forhold til et ideal om demokratisk dannelse giver det på mange måder god mening at opfatte forholdet mellem disse værdier som en slags ”checks and balances”.

Sondringen mellem forstandens, dømmekraftens og fornuftens tænkning, som der kunne skrives meget mere om, er for så vidt også vældig interessant i forhold til professionelle handlinger. En professionel må kunne begrunde sine handlinger. Det sker imidlertid ikke ved blot og bart at bruge sin forstand til at henvise til den ”nyeste forskning”, ”evidensen siger”, denne eller hin rapport eller empiriske undersøgelse. Ej heller blot under henvisning til udøvelse af såkaldt ”professionel dømmekraft”, der i samtidens udgaver heraf nærmest er reduceret til at bedømme, hvad der mon er bedst egnet blandt alt det, effektforskningen og den såkaldte evidens aktuelt udbasunerer. Nej, fornuftens gode grunde på banen. Der må filosoferes.

Det er tillige en tanke, der er vældig relevant i forhold til visse af vor samtids fremherskende pædagogiske tendenser. Såvel opdragelsens idé som idéen til en teori herom lader sig for Kant at se principielt kun fremstille ved begrebsmæssig tænkning, idet at ”en idé intet andet er,

end begrebet om en fuldkommenhed, der endnu ikke findes i erfaringen” (Kant, Bind XII: 700). Vi kan med andre ord ikke overlade et så vigtigt anliggende som pædagogik udelukkende til den empiriske forskning. Det samme kan siges om professionsforskning bredere betragtet.

Den myndige verdensborger

Fornuftens konsekvente tænkning og den moralske interesse i, hvad der er bedst for verden, bringer mig til det sidste punkt, jeg vil nævne, før jeg slutteligt vil forsøge at komme på kant med nogen af vor tids umyndiggørende tendenser. Ifølge Kant må en plan for opdragelsen nemlig være kosmopolitisk anlagt (Kant 1977, Bind XII: 704). I den henseende kan man vist roligt sige, at hvad Kant fra Königsberg – der stort set aldrig begav sig uden for den by, der i dag hedder Kaliningrad – måske nok manglede i rejseerfaring, var han rig på af idéer og udsyn. I det hele taget betragter Kant en teori om opdragelsen som ”et herligt ideal, og det skader ikke, hvis vi ikke straks er i stand til at realisere det. Man må ikke blot uden videre betragte ideen som kimærisk og nedgøre den som en skøn drøm, selv om der viser sig hindringer for dens udførelse” (Kant 1977, Bind XII: 700). Kants kosmopolitiske dannelsesideal er på ingen måde blevet mindre relevant med tiden. Således var Kant og hans forestillinger om den myndige verdensborger da også det første tankegods, Peter Kemp tyede til, da han i starten af det nye årtusinde blev professor i pædagogisk filosofi og havde en ambition om at formulere et verdensborgerligt dannelsesideal for det 21. århundrede. Og det er vel at mærke noget helt andet end tidens tale om såkaldte 21st Century Skills.

Afpædagogiserende og afprofessionaliserende tendenser på kant med Kant

Nu lader det sig selvsagt ikke gøre at vække Immanuel Kant fra den evige fred i sit mausoleum i Königsbergkatedralen i Kaliningrad, men hans tanker om den myndige verdensborger, modet og evnerne til at gøre brug af sin egen forstand, dømmekraft og fornuft kan være relevant inspiration som afsæt for en dåseåbnende kritik af den dogmatiske dårekiste, som vor samtids afpædagogiserende og afprofessionaliserende tendenser har svøbt mennesket i. Her skal der blot nævnes et par eksempler. Inden for det pædagogiske felt vinder brugen af stjerner, flag, hjerter, flueben og andre ydrestyrende, adfærdsmodificerende pisk-med-guleroden-ikoner frem i en uskøn forening med humørbarometre, lyd niveaustrafiklysregulering, pacifiserende plasticflaske-lavalamper, anti-stress-squeeze-balloner og madrasseretmindfull-wellness-mærk-efter-i-dig-selv-muzakmassage. Et sådant potpourri af positivistisk-behavioristisk stjernekrig og positiv-psykologisk-inspireret jagt efter den indre ledestjerne ligger både i tid og i tænkning langt fra Kants begreb om pædagogik. Nu kan man selvsagt have andre begreber om pædagogik end Kants, men hvis man står på skuldrene af en pædagogisk idéhistorie og filosofi, der vægter dannelse til myndighed, så er der her tale om en tendentielt afpædagogisering af pædagogikken.

Mange professionelles virke er i stigende grad underlagt en top-, over- og detailstyring, der voldsomt begrænser de professionelle mulighedsbetingelser for at betjene sig af deres egen forstand, dømmekraft og fornuft. Denne styring

er ofte politisk og forvaltningsmæssigt betinget og ofte i alliance med bestemte former for forskning i pædagogik (ofte reduceret til læring og styringen heraf) og professionalitet. Et aktuelt eksempel herpå er adskillige danske kommuners implementering af de såkaldte professionelle læringsfællesskaber. I fx Aarhus Kommune, hvor man kalder det Stærkere Læringsfællesskaber, er man gået all-in. Med afsæt i en såkaldt Whole System Approach, et mantra om, at ”data er det nye sort”, og brugen af rigide og angiveligt evidensbaserede metoder for tænkning og handling i alt fra stort til småt vil man skabe et fælles mindset, så ingen i organisationen kan undslippe tankens ensretning og driste sig til at gøre brug af sin egen forstand, dømmekraft og fornuft. Disse såkaldte professionelle læringsfællesskaber er et blandt mange eksempler i tiden på en tendentielt afprofessionalisering af de professionelle. Et særligt paradoksalt eksempel vel at mærke, eftersom det angiveligt skulle styrke professionaliteten og såkaldt professionel dømmekraft. I dette eksempel og mange andre er der tale om en umyndiggørende underminering af de professionelle autonomi.

I min genlæsning har jeg vægnet spørgsmålet om myndighed og myndiggørelse. Der gemmer sig dog mange andre små skatte af nutidig relevans i Kants pædagogiske filosofi. Der er derfor gode grunde til at finde *Om pædagogik* frem fra hylden, hvis den allerede står i samlingen, eller til at anskaffe sig den, hvis man endnu ikke har den. Jeg har valgt at henvise til den tyske Suhrkamp-udgave; den fås dog også i oversættelse til dansk, norsk og svensk.

REFERENCE

Kant, I. (1977). *Werkausgabe in Zwölf Bänden*. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.